

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Ψυχολογία της Επανάστασης

Ειρήνη Γκοργκούλη

Ντεσάρντα Ζίου

Παυλίνα-Αρσενία Κυρτσίδου

Ευγενία-Αινόα Χατζηιωάννου

ΨΧ116: Πολιτική Ψυχολογία

Τμήμα Ψυχολογίας ΕΚΠΑ

Χειμερινό Εξάμηνο 2024-2025

Καθηγητής Βασίλης Παυλόπουλος

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Ορισμοί Επανάστασης

Κοινωνική Δράση και Ταυτότητα

Κίνητρα Συμμετοχής

Παραδείγματα Επαναστάσεων

Συμπεράσματα

Εισαγωγή

- Η ψυχολογία της επανάστασης εξετάζει τις ψυχικές διεργασίες, τα κίνητρα και τις κοινωνικές δυναμικές που οδηγούν σε συλλογική εξέγερση και αλλαγή καθεστώτος.
- Κεντρικές έννοιες, όπως η κοινωνική ταυτότητα, η αίσθηση σχετικής αποστέρησης, η ψυχολογική αντίδραση και η αμοιβαία ριζοσπαστικοποίηση πυροδοτούν επαναστατικά κινήματα.
- Η κοινωνική δράση, ενισχυμένη από την αίσθηση αδικίας, και η ελπίδα για βελτίωση των συνθηκών, λειτουργούν ως καταλύτες για τη μαζική κινητοποίηση.
- Ιστορικά παραδείγματα καταδεικνύουν τη σημασία των κοινωνικών και ψυχολογικών παραμέτρων σε επαναστατικές διαδικασίες.

Ορισμοί Επανάστασης

- Βίαιη πολιτική αλλαγή (Le Bon, 1913)
- Προσπάθεια για βίαιη ανατροπή του πολιτικού και κοινωνικού συστήματος (Moghaddam & Hendricks, 2020).

Τύποι Επαναστάσεων (Moghaddam & Hendricks, 2020):

- Τύπος 1: Αλλαγές εντός του συστήματος (επιφανειακές, πιο συχνές).
- Τύπος 2: Βαθύτερες διαρθρωτικές μεταβολές (λιγότερο συχνές).

Κοινωνική Δράση

- Ορισμός: Συλλογικές ενέργειες που αναλαμβάνουν άτομα ή ομάδες με σκοπό να επηρεάσουν ή να αλλάξουν κοινωνικές δομές, συνθήκες ή πολιτικές, συχνά συνδεδεμένες με επαναστάσεις και διεκδίκηση δικαιωμάτων (Tajfel & Turner, 1979).
- Στην περίπτωση των επαναστάσεων, η κοινωνική δράση ενδέχεται να έχει την έννοια μιας συλλογικής προσπάθειας για την ανατροπή ενός καθεστώτος ή για την εξασφάλιση των δικαιωμάτων μιας κοινωνικής ομάδας.
- Προκύπτει από την αίσθηση αδικίας και εκφράζεται μέσω συλλογικής κινητοποίησης.
- Σχέση με Επαναστάσεις: Η κοινωνική δράση λειτουργεί ως μοχλός για την ανατροπή καθεστώτων και την διεκδίκηση δικαιωμάτων μέσω μαζικών κινητοποιήσεων.
- Ιστορικό Μοτίβο: Η κοινωνική δράση γεννάται από την αίσθηση αδικίας και τροφοδοτείται από συγκρίσεις, οδηγώντας σε αλλαγές που συχνά συνοδεύονται από νέους περιορισμούς.

Κοινωνική Ταυτότητα (Tajfel & Turner, 1979)

- Ορισμός: Αυτοαντίληψη του ατόμου μέσω συμμετοχής σε κοινωνικές ομάδες (π.χ. κοινωνικές, πολιτικές).
- Διαμορφώνεται από την ανάγκη του ατόμου να ανήκει σε ομάδες και ενισχύεται από κοινωνικές συγκρίσεις.
- Συνδέεται με τις αντιλήψεις του ατόμου για τις άλλες ομάδες.
- Ρόλος Ηγετών: Οι ηγέτες ενισχύουν τη συλλογική ταυτότητα, προβάλλοντας κοινά χαρακτηριστικά.

Σύνδεση Κοινωνικής Δράσης και Ταυτότητας

- Όταν οι ανισότητες γίνονται αντιληπτές, η κοινωνική ταυτότητα λειτουργεί ως καταλύτης για δράση.
- Η δράση ενισχύει και εδραιώνει νέες μορφές ταυτότητας.
- Κυκλική Σχέση: Κοινωνική δράση και ταυτότητα αλληλοτροφοδοτούνται στις κοινωνικές αλλαγές.

Θεωρητικά πλαίσια για την ανάλυση επαναστατικών κινήτρων

Η ενότητα αυτή εξετάζει τις ψυχικές διεργασίες και τα κίνητρα συμμετοχής ενός ατόμου σε πράξεις συλλογικής εξέγερσης και επανάστασης, υπό το πρίσμα των θεωριών:

- Κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979)
- Σχετικής στέρησης (Gurr, 1970)
- Ψυχολογικής αναδραστικότητας (Brehm, 1966)
- Αμοιβαίας ριζοσπαστικοποίησης (Moghaddam, 2018)

Διομαδική Επαφή, Status Ομάδας και Συστήματα Πεποιθήσεων (Tajfel & Turner, 1979)

Η κοινωνική ταυτότητα αποτελείται από εκείνες τις όψεις της αυτοεικόνας ενός ατόμου που προέρχονται από τις κοινωνικές κατηγορίες στις οποίες θεωρεί ότι ανήκει:

- Όταν μια ομάδα αντιλαμβάνεται το status της ως χαμηλό, οι αντιδράσεις των μελών της ποικίλλουν ανάλογα με το σύστημα πεποιθήσεων που ασπάζονται. Στο σύστημα πεποιθήσεων "κοινωνική αλλαγή", συναντώνται οι πιο συγκρουσιακές συμπεριφορές, καθώς η υποτιμημένη ομάδα επιδιώκει να βελτιώσει το status της και η κυρίαρχη ομάδα επιθυμεί να διατηρήσει το δικό της.
- Τα μέλη της μιας ομάδας φέρονται στα μέλη της άλλης ως μέρος ενός αδιαφοροποίητου συνόλου, και όχι ως υποκείμενα. Όσο πιο έντονη είναι η διαμάχη, τόσο πιο έντονη προβλέπεται να είναι αυτή η τάση. Οι σχέσεις μεταξύ μελών αντιμαχόμενων ομάδων, χαρακτηρίζονται από μειωμένη ενσυναίσθηση εξαιτίας -εν μέρει- της τάσης αυτής. Η συνθήκη αυτή προετοιμάζει το έδαφος για την εκδήλωση πράξεων συλλογικής εξέγερσης.

Θεωρία σχετικής αποστέρησης (relative deprivation) (Gurr, 1970)

- Ορίζεται ως η αντίληψη εκ μέρους του ατόμου μιας ασυμφωνίας μεταξύ των **προσδοκιών** του για απόκτηση αξίας (value expectations) και των **δυνατοτήτων** του για απόκτηση αξίας (value capabilities).
- Η έννοια κλειδί του ορισμού είναι αυτή της “αντίληψης”, καθώς το άτομο μπορεί να θεωρεί τον εαυτό του καταπιεσμένο παρότι ένας εξωτερικός παρατηρητής ενδέχεται να διαφωνούσε.
- Οι αξίες “σημείο αναφοράς” (value standards), ορίζονται ως το σημείο σύγκρισης που το άτομο χρησιμοποιεί για να αξιολογήσει την κατάστασή του. Το σημείο αναφοράς ενδέχεται να είναι μια κοινωνική ομάδα, ένα ιδανικό, μια παρελθοντική ή μελλοντική περίοδος στην δική του ζωή.

Θεωρία σχετικής αποστέρησης (relative deprivation) (Gurr, 1970)

Ο Gurr περιγράφει τρία μοτίβα σχετικής αποστέρησης, δύο εκ των οποίων αφορούν το ζήτημα που πραγματεύεται η εργασία και θα αναφερθούν:

- **φιλόδοξη στέρηση** (αύξηση στις προσδοκίες για απόκτηση αξίας χωρίς αντίστοιχη αύξηση στις δυνατότητες πραγματοποίησης της φιλοδοξίας)
- **προοδευτική στέρηση** (αύξηση στις προσδοκίες απόκτησης αξίας, σε συνδυασμό με την στασιμότητα ή την μείωση της δυνατότητας για πραγματοποίηση των προσδοκιών, παρότι προηγείται περίοδος διαρκούς βελτίωσης των συνθηκών).

Όταν η αίσθηση σχετικής αποστέρησης είναι συλλογική, ενδέχεται να ακολουθήσουν πράξεις συλλογικής βίας και εξέγερσης. Η συσχέτιση μεταξύ των δύο μεταβλητών θεωρείται θετική. Μεταξύ τους μεσολαβεί η ματαίωση, βάσει της Θεωρίας Μηχανισμού Ματαίωσης-Επιθετικότητας που προτάθηκε από τον Dollard (1939).

Η θεωρία της ψυχολογικής αναδραστικότητας (Brehm, 1966)

Ο Brehm περιγράφει την τάση ενός ατόμου να υιοθετεί αντιδραστικές συμπεριφορές, όταν αντιλαμβάνεται την ελευθερία του ως επαπειλούμενη, με στόχο να την αποκαταστήσει. Παράγοντες που υπεισέρχονται:

- Η σημασία και ο αριθμός των συμπεριφορών
- Η παρατήρηση άλλων ατόμων να δέχονται αντίστοιχους περιορισμούς
- Ο περιορισμός μιας ελεύθερης συμπεριφοράς ως πρώτο βήμα ενδέχεται να γενικευθεί και να οδηγήσει στον περιορισμό και άλλων
- Η νομιμότητα

Το υποκείμενο θα χρησιμοποιήσει οποιεσδήποτε μεθόδους είναι διαθέσιμες και κατάλληλες, και η αντίδραση ενδέχεται να είναι “απολίτιστη” και βίαιη. Μια μαζική “αντίδραση” όπως την περιγράφει ο Brehm, μπορεί να αποτελεί κινητήριο ψυχολογικό μηχανισμό για μια εξέγερση.

Αμοιβαία Ριζοσπαστικοποίηση (Mutual radicalization) (Moghaddam, 2018)

Το μοντέλο περιγράφεται στο βιβλίο του "Αμοιβαία ριζοσπαστικοποίηση: Πώς ομάδες και έθνη οδηγούν το ένα το άλλο σε ακραίες θέσεις".

- Εισήγαγε τον όρο για να περιγράψει την διαδικασία μέσω της οποίας δύο αντιμαχόμενες ομάδες υιοθετούν, η κάθε μια αντίστοιχα, ολοένα και πιο ριζοσπαστικές θέσεις, ως απάντηση σε φανταστικές ή πραγματικές απειλές που αντιλαμβάνονται από την αντίθετη ομάδα.
- Το αποτέλεσμα της δυναμικής αυτής περιγράφεται ως ένα “παθολογικό μίσος”, όπου συναντάται η νοοτροπία “οφθαλμός αντί οφθαλμού”, “η ήττα σου είναι η νίκη μου”, “ο εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου”.
- Με βάση το μοντέλο αυτό, ένας λαός μπορεί να οδηγηθεί σε πράξεις συλλογικής εξέγερσης απέναντι στην κυβέρνηση ή μια άλλη ομάδα (π.χ. αστυνομία) μέσω μιας διαδικασίας αμοιβαίας ριζοσπαστικοποίησης.

Ο Ρόλος της Ελπίδας στις Πολιτικές Επανάστασεις (Reed, 2004)

- Ελπίδα: προσδοκία της μεταβολής του πολιτικού κλίματος προς το καλύτερο μέσω της πολιτικής κινητοποίησης του ίδιου του λαού.
- Μετατροπή αρνητικών συνθηκών και αισθημάτων σε εποικοδομητικές δράσεις.
- Αλληλεξαρτώμενη σχέση με θετικές εξελίξεις
- Συναίσθημα ανώτερης τάξης: απαιτεί μεγαλύτερο βαθμό γνωστικής επεξεργασίας σε αντίθεση με τον θυμό και το φόβο.
- Τα πρωτογενή συναισθήματα κινητοποιούν τις πρώτες αντιδράσεις.
- Τα ανώτερα αισθήματα (ελπίδα, ηθική αγανάκτηση), διατηρούν τη δράση.

Διαμαρτυρίες στην Υεμένη εναντίον της κυβέρνησης, 2011.

Ο Ρόλος της Ελπίδας στη Μαζική Κινητοποίηση

- Η ελπίδα στον λαό δημιουργείται μέσα από μικρές συμβολικές νίκες απέναντι στο καθεστώς.
- Υπάρχει σταδιακή αλλαγή της εικόνας που έχει ο πληθυσμός για το κράτος, από “άτρωτο” σε “αντιμετωπίσιμο”.
- Η ελπίδα πολλαπλασιάζεται όταν οι πολιτικές δράσεις έχουν θετικά αποτελέσματα.

Επανάσταση στη Νικαράγουα, 1979.

Ο Ρόλος των Ηγετών

Οι ηγέτες προβάλλουν ένα ουτοπικό όραμα για να κινητοποιήσουν τον λαό (Le Bon, 1913).

- Κριτική:

Οι μάζες συχνά λειτουργούν πιο συνειδητά.

Παράδειγμα Νικαράγουας (Reed, 2004):

- Η έλλειψη ιδεολογίας δεν εμπόδισε τη δράση.
- Οι συναισθηματικές συγκρούσεις με το καθεστώς ενίσχυσαν την ελπίδα για ανατροπή.

Αντίφαση Οράματος-Πραγματικότητας (Desroches, 1971)

Το όραμα της επανάστασης συχνά παρουσιάζεται ως κάτι αγνό και ουτοπικό.

Ο λαός καλείται να κινητοποιηθεί για έναν καλύτερο κόσμο.

Όμως: η πραγματικότητα μιας πολιτικής επανάστασης περιλαμβάνει βίαιες και αντιδημοκρατικές διαδικασίες, που έρχονται συχνά σε αντίθεση με την αρχική αυτή φαντασίωση. Οδηγείται σε φθορά της ιδεολογίας:

- Το νέο καθεστώς μπορεί να γίνει εξίσου καταπιεστικό με το προηγούμενο.
- Κατασταλτικά μέτρα εφαρμόζονται απέναντι στους “εχθρούς της επανάστασης.”

Άρα λοιπόν, η πολιτική επανάσταση στοχεύει στην ανατροπή μιας ανυπόφορης κατάστασης.

Δεν υπάρχει όμως εγγύηση ότι το νέο καθεστώς θα είναι πιο δίκαιο και δημοκρατικό.

Επίκληση στην ανάγκη για συνεχή πολιτική “επανάσταση”, για την εξασφάλιση της ελευθερίας (Arendt, 2013).

Παραδείγματα Επαναστάσεων

- Αμερικανική Επανάσταση (1775-1783)
- Γαλλική Επανάσταση (1789)
- Ρωσική Επανάσταση (1917)

Τα αίτια των τριών παραπάνω επαναστάσεων έχουν κοινό πυρήνα την αρνητική ψυχολογική κατάσταση των επαναστατημένων, λόγω των συνθηκών διαβίωσης.

Αμερικανική Επανάσταση (Egnal, 2018· Greene, 2000)

Αίτια:

1. Έντονη δυσφορία των κατοίκων των 13 αμερικανικών αποικιών απέναντι στην κυριαρχία της Βρετανίας, λόγω σκληρών νόμων (όπως νόμος τσαγιού, νόμος χαρτοσήμου)
2. Αίσθημα αδικίας εξαιτίας της μεγαλύτερης φορολόγησης των αποίκων από τους βρετανούς υπηκόους.
3. Ο Διαφωτισμός επηρέασε την σκέψη των αποίκων και καλλιέργησε την ιδέα της επανάστασης (ο ρόλος του οράματος).

Η διακήρυξη της ανεξαρτησίας
(Τζον Τράμπουλ, 1818).

Γαλλική Επανάσταση (Morris, 2023)

Αίτια:

1. Η τρίτη τάξη ζούσε υπό συνθήκες φτώχειας και ένιωθε δυσαρέσκεια προς την μοναρχία λόγω των αποφάσεων της .
2. Έντονο το αίσθημα της αδικίας εξαιτίας της έντονης κοινωνικής ανισότητας μεταξύ αριστοκρατίας και πλήθους (σχετική αποστέρηση).
3. Οι ιδέες του Διαφωτισμού πλαισίωσαν την δυσφορία αυτή και έθεσαν τις βάσεις για την επανάσταση.

28 Ιουλίου 1830. Η Ελευθερία οδηγώντας τον λαό (Ευγένιος Ντελακρουά, 1830)

Ρωσική Επανάσταση

(Fitzpatrick, 2017· Smith, 2002)

Αίτια:

1. Απογοήτευση των χαμηλότερων στρωμάτων από τις αποφάσεις του τσάρου Νικολάου Β' (εκσυγχρονισμός και φορολόγηση).
2. Αίσθημα αδικίας λόγω της μεγάλης ανισότητας μεταξύ αριστοκρατών και υπόλοιπου πληθυσμού.
3. Ψυχολογική κούραση λόγω Α' Παγκοσμίου Πολέμου και συνεχών συγκρούσεων.

Ο Βλαντιμίρ Ιλιτς Λένιν απευθύνεται στο δεύτερο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ, 1917.

Συμπεράσματα

- Οι σημαντικότερες επαναστάσεις επιβεβαιώνουν ότι η αφετηρία των εξεγέρσεων είναι οι καταπιεσμένες κοινωνικές ομάδες που επιθυμούν την αυτοδιάθεσή τους.
- Επανάσταση, κοινωνική δράση και ταυτότητα αλληλοσυνδέονται δυναμικά.
- Οι ψυχοκοινωνικές θεωρίες του 20ου και του 21ου αιώνα (Gurr, Tajfel, Brehm, Moghaddam) παρείχαν ένα πλαίσιο για την κατανόηση των επαναστάσεων των αιώνων που είχαν προηγηθεί, αλλά όχι αναλυθεί, λόγω της σύντομης ιστορίας της σύγχρονης Ψυχολογίας.
- Η ελπίδα δρα ψυχολογικά ως κινητήριο δύναμη στις επαναστάσεις, αλλά και ως μέσο διατήρησής τους. Όμως, το όραμα της επανάστασης μπορεί πολλές φορές να έρχεται σε αντίθεση με τις πρακτικές που ακολουθούνται από τα όργανα υλοποίησής της.

Βιβλιογραφία

- Arendt, H. (1965). *On revolution*. Viking Press.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
- Brehm, J. W. (1966). *A theory of psychological reactance*. Academic Press.
- Desroches, H. (1971). *Rêve et révolution*. Éditions Seuil.
- Egnal, M. (2018). *A mighty empire: The origins of the American Revolution*. Cornell University Press.
- Fitzpatrick, S. (2017). *The Russian revolution*. Oxford University Press.
- Geschwender, B. N., & Geschwender, J. A. (1973). Relative deprivation and participation in the Civil Rights Movement. *Social Science Quarterly*, 54(1), 143–150.
- Greene, J. P. (2000). The American revolution. *The American Historical Review*, 105(1), 93–102. <https://doi.org/10.2307/2652436>
- Gurr, T. R. (1970). *Why men rebel*. Princeton University Press.
- Hazard, P. (2013). *The crisis of the European mind: 1680–1715*. New York Review of Books.
- Kitromilides, P. M. (2024). Διαφωτισμός και επανάσταση: Η διαπλοκή δύο όρων στα ιστορικά τους συμφραζόμενα. *The Gleaner*, 30, 591–598.

Βιβλιογραφία

Le Bon, G. (1913). *The psychology of revolution*. T. Fisher Unwin.

Moghaddam, F. M. (2018). *Mutual radicalization: How groups and nations drive each other to extremes*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000073-000>

Moghaddam, F. M. (2024). *The psychology of revolution*. Cambridge University Press.

Moghaddam, F. M., & Hendricks, M. J. (2020). The psychology of revolution. *Current Opinion in Psychology*, 35, 7–11. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.01.002>

Morris, W. (2023). *The French revolution*. BoD—Books on Demand.

Muller, E. N., & Opp, K.-D. (1986). Rational choice and rebellious collective action. *American Political Science Review*, 80(2), 471–487. <https://doi.org/10.2307/1958272>

Reed, J. P. (2004). Emotions in context: Revolutionary accelerators, hope, moral outrage, and other emotions in the making of Nicaragua's revolution. *Theory and Society*, 33(6), 653–703. <https://doi.org/10.1023/B:RYSO.0000049194.07641.bb>

Smith, S. A. (2002). *The Russian revolution: A very short introduction*. OUP Oxford.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Nelson-Hall.